

Devşirmelerin Hukukî Durumları Üzerine

Gümeç KARAMUK*

Özet

Toynbee'nin "A Study of History" adlı ünlü kültür morfolojisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun ömürlülüğünü irdelerken geliştirdiği göçebe devlet tezinde Devşirme kurumuna uyguladığı köle kuramı, bu makalenin çıkış noktasıdır. Bu makalede üstünde durulmak istenen husus, Devşirmelerin, bilim adamları tarafından görüş birliğiyle şeriat kapsamındaki kölelik olarak algılanan hukukî durumlarıdır. Köle tezini desteklemek için şimdiye kadar ileri sürülen gerekçelerin ikna edici bulunmamasından hareketle, bir öneri olarak - 1975'te bir doktora tezi çerçevesinde yayımlanmış ve konunun tartışılmasının hâlâ gerektiği görüşüyle şimdi kısa bir Giriş'ten sonra değiştirilmeden Türkçesi - aktarılan bu satırlarda, Devşirmenin, kendi tebasının düzenli ve kurumlaştırılmış bir toplama olarak özgün bir Osmanlı uygulaması olmakla ve dolaysız bir öncel tanınamakla kalmayıp, devşirilenleri artık klasik İslâm askerî ve yönetim köleleri kategorisine sokmaya uygun olmayan bir toplumsal ve siyasal ortam üzerine kurulmuş, tek ve tarihsel bakımdan atipik bir olay olduğu görüşü savunulmaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Osmanlı İmparatorluğu, Devşirme, Yeniçeri, Askerî kölelik, İslâmî kölelik.

Abstract

The starting-point of this article is the theory of slave, applied to the *Devşirme*-institution by Toynbee in connection with the thesis that he developed whilst he researched the longevity of the Ottoman Empire in his famous morphology of civilization called "A Study of History". The subject matter of this article is the legal state of the levied subjects, considered by the scholars unanimously as slavery according to the Islamic law. As the arguments presented hitherto to support the theory of slave are not found convin-

*Doç. Dr. phil., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

cing, the standpoint of the following text - published, except the introduction, in 1975 as a short excursus in a dissertation and now, while regarding the discussion of the matter as still necessary, appears in Turkish - defends, as a proposal, the opinion that the *Devşirme*, as the regular and institutionalized levy of the own subjects is not only an original Ottoman practice without an immediate forerunner, but is also a unique and non-typical phenomenon based on a social and political environment which no longer allows to classify the levied persons in the category of the classical Islamic military and administrative slaves.

KEYWORDS: Ottoman Empire, Tribute of blood, Janissaries, Military slavery, Islamic slavery.

Giriş

Aşağıdaki yazı 1975 yılında yayımlanan doktora tezimde¹ bir arasöz olarak yer almıştı². Yazılış nedeni ise, Osmanlı egemenliğinin Hıristiyan Ortodoks dünyada uzun süre varlık göstermesini açıklamaya çalışan Toynbee'nin göçebe devlet tezinin³ özetle şu tartışması olmuştu⁴ :

Bu egemenliğin uzun ömürlülüğünü araştırırken, Toynbee Osmanlı sistemini peşinen göçebe imparatorluklarından biri olarak algılıyor ve onlarla karşılaştırıyor. Bozkır-daki toplum yapısının, göçebelerle onların “insan olmayan sürüleri”nin bileşimi olduğunu varsayıyor. Bu ortamda göçebenin, sürüsünün sırtından geçinen bir parazit olmadığını belirtiyor, çünkü her iki taraf birbirine muhtaçtır: Göçebe, sürüsünün ürünlerini kullanırken, onu geçindirmek zorundadır; bu işi de özel olarak eğittiği evcil hayvanların yardımıyla yapıyor. Ancak, göçebeler uygarlaşmış bir ortamda yerleşik düzene geçtikleri zaman, bu toplum yapısı “yurtsuz kalmış göçebeler” ile “yerli insan sürüsü” bileşimine dönüşüyor. Bu yeni yapıda eski göçebe artık “sürüyü” geçindirmek zorunda kalmadığı gibi, üstelik “üretmeyen bir egemen sınıf olarak ... üretken bir halkın emeğinden” geçinerek ekonomik bakımdan gereksiz hale geldiğinden, “sürü”nün paraziti oluyor.

Göçebe devlet kuruluşlarının kısa ömürlü olmasını Toynbee işte bu çoban sürü ilişkisindeki karşılıklı işlev bozulmasıyla açıklıyor. Göçebe kuruluşu olarak dolaysız biçimde göçebe düzenine bağlandığını varsaydığı Osmanlı İmparatorluğu'nun yanı sıra uzun ömürlü olabilmiş ve yine göçebe imparatorluklarından saydığı Part Devleti ile Abbasî Halifeliği'nin başarısını da, “yüksek göçebe sanatı” olarak adlandırdığı yardımcı

¹ Karamuk, Gümeç, *Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanischen Machtverfalls und der beginnenden Reformära unter Selim III.*, Bern, Frankfurt/M. 1975 (Geist und Werk der Zeiten: 44).

² Karamuk, 63-77.

³ Toynbee, Arnold J., *A Study of History, III*, 2. bası, London, New York, Toronto 1951, 22-50.

⁴ Karamuk, 37-43.

hayvan eğitimini “yerleşikliğin şartları”na uygulamış olmalarında görüyor: Yardımcı hayvanların yerini, çobana (Padişaha) “insan sürüsünü” (Reayayı) geçindirme ve yönetmede destek veren yardımcı insanlar (köleler) almıştır. “Reaya” sözcüğünün dar anlamıyla “sürü” demek olması, bu tezin ilham kaynağıdır.

Osmanlıların, kendilerinden önce de sonra da başka örnekleri olduğu gibi, kavimle-rüstü bir imparatorluk fikrini işleyerek, fethedilmiş bölgelerin halkına devlet yönetimi ve savunmasına katılma imkânını vermelerini ilke olarak doğru değerlendiren Toynbee’nin, Osmanlılardaki memur ve asker edinme biçimini, göçebe uygulamalarını yerleşik düzenin şartlarına aktarma olarak görmesi ilgi çekici olsa da, ufak bir fatihler tabakasının yönettiği imparatorlukların çözümlenmesinde, köle kadrolarına dayanan Doğru yönetim tipinin en gelişmiş örneği olarak gördüğü Devşirme kurumunun oluşumunu açıklamaya yaramıyor. Bunun ötesinde birçok araştırmacı tarafından yine dar sözcük anlamıyla “köle”yi ifade eden, fakat sadece Devşirmeleri değil, doğuştan Müslüman Türkleri de tanımlayabilen “kul”un Türkçe’deki geniş anlamı göz ardı edilerek, Osmanlı sivil ve askerî yapısında “Kapıkulu” olarak adlandırılan ulûfeliler de hukuken Memlûklar gibi eski köle kadrolarıyla bir tutulmuştur.

Neredeyse otuz yıl önce Osmanlı yapılanmasıyla ve bu arada Devşirme sistemiyle ilgili kaynak ve araştırmalara başvururken karşılaştığım işte bu köle kuramının doyurucu olmadığı gibi, çelişkiler de yarattığı kanısına vararak kaleme aldığım ve tartışmalara ne ilâhiyatçı ne de hukukçu olan ve alanın dışından bir kişi olarak bir soru işareti katmanın ötesinde bir iddiası olmayan görüşlerime, yabancı literatürde hem olumlu, hem ikna edemeyen olumsuz atıfta bulunulduysa da, alanın Türkiye’deki uzmanlarına ulaşmamışa benziyor. Bundan dolayı söz konusu satırlarımı değiştirmeden ve yazılışından bu yana çıkan Devşirme araştırmalarını içine işlemeksizin Türkçe’ye aktarıyorum. Çeviride kaçınılmaz sözcük eklemeleri, yabancı dildeki alıntıların Türkçe karşılığı, Almanca orijinal metnin sonundaki başvuru malzemesinde yer alan, fakat metin içinde gönderme yapılmamış olan bir eserin dipnot olarak gösterilmesi (dn. 24), yine Almanca orijinal metinde bu sefer metin içinde gönderme yapılmış, fakat arasözün çıktığı tezde yer aldığı için başvuru malzemesine katılmamış olan bir eserin dipnot olarak gösterilmesi (dn.13), 26. dipnottaki referanslardan vaktiyle tarafımdan kullanılmamış olan ilk eserin bu dipnotta ve kaynakçada gösterilmesi ve nihayet bir bilim adamıyla ilgili yeni bir dipnot (dn.8) gibi az sayıda ve içeriğin kaleme alındığı zamanki bilgi aşamasını yükseltmeden yapılan eklemeler - dipnot teknikleri arasındaki farklardan kaynaklanan iki dipnot sunuş değişikliği (dn. 5, 6) ile Almanca orijinal metinde gönderme yapılmış ve arasözün çıktığı tezin bibliyografyasında yer almış, fakat kullanımları sadece arasöze sınırlı olmadığından, başvuru malzemesine katılmamış olan kaynak ve araştırmaların dışında - köşeli ayraçlar arasında bulunacaktır. Buna karşılık Almanca orijinal metinde yer alan Türkçe teknik terimlerin açıklamalarına bu çeviride yer verilmeyecektir.

Arasözün çevirisi

Yeniçerilerin ve bütün öteki Kapıkullarının, en küçüğünden en yüksek devlet memuruna kadar, istisnasız Padişahın köleleri olduğu görüşünün savunucuları o kadar çok sayıda ki - bu arasözün sonunda değinilen yazarlardan Devşirmelerin statüsüne dair açıklama yapanlar arasında bulunanlar da dahil - burada tek tek adlandırılmaları imkânsız. Köle tezi herşeyden önce çağdaş Batı raporlarına dayanır ve o ölçüde eskidir. Bilimsel bir tez olarak ise, bildiğim kadarıyla, ancak Lybyer tarafından 1913 yılında geliştirilmiştir⁵. Papoulia'nın uzman araştırması⁶ bu eski açıklamayı yeniden gözden geçirip Devşirmenin işleyiş ve görüntüsünü, önemli kaynakları dikkate alarak titizlikle araştırmış ve isabetli bir biçimde betimlemiştir. Devşirmenin, Yeniçeri ocağının ve Pençik'in başlatılması zamanı üzerinde durmayacağım. Bu konuyla ilgili başka araştırmacıların yanı sıra Vryonis ve Ménage görüş bildirdiler⁷. Papoulia'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan çocukların toplanmasına dair yer alan en eski işaretlere bir tamamlama olarak sadece sayın Profesör Dr. Ludwig Forrer^[8]'in bana aktardığı bir başka kaynağa değinmek isterim: Bu, hümanist ve Floransa Devlet Şansölyesi Coluccio Salutati'nin Moravya Markgraf'ı Jost'a gönderdiği 20 Ağustos 1397 tarihli mektuptur. Burada, Türklerin (Teucri - Türkleri Troiani'ye [Truvalılara] bağlayan eski rivayete göre) askerlerini şaşkıncı biçimde savaşa eğittikleri, av ve işlerle dayanıklı kıldıkları ve koşma, atlama ve gündelik derslerle güçlendirdikleri anlatılıyor. Devşirilen kişilerin zikredilişi özellikle ilgi çekici: "Decem vel duodecim annorum pueros ad militiam rapiunt, venationibus et laboribus assuefaciunt atque durant, ad currendum exsiliendumque quotidiana doctrina et experientia strenuos reddunt"⁹ ["On veya on iki yaşındaki oğlanları askere kaçırıyorlar, av ve işlere alıştırdıkları gibi, dayanıklı da kılıyorlar, koşup atlamaları için gündelik ders ve deneyimle güçlendiriyorlar"]. Bu açıklama da başlangıçta herhangi bir çocukluk yaşına bağlı olmayan Pençik vergisine değil, hedefli bir toplama olarak özellikle Devşirmeye işaret edişe benziyor. "Kaçırma" kavramı gerçi toplama hakkında şüphe uyandırabilir, ancak, olayların şaşmaz bir belgesi olarak değerlendirilmesi gerekmez; o zamanlarda yeni ve henüz eksiksiz düzenlenmemiş bir kurum olan Devşirmenin Batı'da çocuk kaçırma olarak algılandığı düşünülebilir.

Bu arasözde üstünde durmak istediğim tek husus, Devşirmelerin, bilim adamları ta-

⁵ Lybyer, Albert Howe, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge/Mass. 1913 (Harvard Historical Studies: XVIII).

⁶ Papoulia, Basilike D., *Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich*, München 1963 (Südosteuropäische Arbeiten: 59).

⁷ Vryonis, Speros (Jr.), "Review Article: Basilike D. Papoulia, Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich. Südosteuropäische Arbeiten 59 (Munich, 1963)", *Balkan Studies (=BS)* V (1964), 145-153; Ménage, V.L., "Some Notes on the Devşirme", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (=BSOAS)* XXIX (1966), 64-78.

[8] [Merhum hocam <Die Chronik des Rüstem Pascha (Leipzig 1923) adlı eserin yazarı> o yıllarda Zürich Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı derslerini vermekteydi.]

⁹ *Epistolario di Coluccio Salutati*, III, yay. Francesco Novati, Roma 1896, 208.

rafından görüş birliğiyle şeriat kapsamındaki kölelik olarak algılanan hukukî durumlarıdır. Köle tezini desteklemek için şimdiye kadar ileri sürülen gerekçelerden benim görebildiklerimin arasında tamamen ikna edici olanını bulamadım. Bunun ötesinde, Devşirmenin, kendi tebasının düzenli ve kurumlaştırılmış bir toplama olarak özgün bir Osmanlı uygulaması olmakla ve dolaysız bir öncel tanımlamakla - Claude Cahen haklı olarak bu açıklamaya eğilimlidir¹⁰ - kalmayıp, devşirilenleri artık klasik İslâm askerî ve yönetim köleleri kategorisine sokmaya uygun olmayan bir toplumsal ve siyasal ortam üzerine kurulmuş olduğu görüşüne vardım. Bundan dolayı konunun derinliğine inen çalışmaların en yenisi olan Papoulia'nın araştırmasının bazı noktalarına değinmek zorundayım.

Papoulia gelecekteki saray, devlet ve ordu hizmetleri için devşirilmiş çocuklara İslâm hukukuna göre kölelik durumunu atfetmektedir; çalışmanın sonuna kadar mantık ve tutarlılıkla yapılandırılan işte bu varsayımda yazardan ayrılıyorum. Papoulia, Lybyer'in tezini düzelterek, "kapıya çıkmayı" azat edilmek olarak kabul ediyor. Böylece Devşirme daha baştan toplumsal bir görünüşü olarak askerî köleliğin tarihine yerleştirilmekte ve efendi uşak ilişkisi üzerine kurulmuş olduğu gerekçesiyle buna uygun tipik bir olay olarak ele alınmaktadır (Papoulia: 1, 24, 33 dn. 25, 42-49, 56). Önsel olarak bu ilişkiye bir kişinin mal mülk sayıldığı köleliğin sosyolojik tanımı uygulanmakta ve bundan dolayı da Kapıkullarının Padişah ile olan ilişkisi bağımlılık ve velâyet ilişkisinin hukukî kalıbında irdelenmektedir (Papoulia: 4-10, 24-29). Bu türetme, gelişmesi ilk Arap Halifesi'nden beri dikkate alınması gereken tipik, sosyolojik bakımdan açıklanabilir bir görünüşünün söz konusu olduğu varsayımından çıkıyor (Papoulia: 12-23). Böylece dönüp dolaşıp tekrar çıkış noktasına varılıyor, o da "Osmanlı İmparatorluğu'nun köle kurumunun İslâm dünyasının öteki köle kurumlarınınkine benzer şartlar altında ortaya çıktığı" (Papoulia: 36v.d.) ve zaman içinde kabile yapısının dağılması sonucu böyle bir kurumun oluşumuna yol açacak toplumsal yapının bulunduğu (Papoulia: 24, 36). Ancak buna karşılık, Osmanlılarda bu kurumu yaratacak somut gereksinimlerin öncelikle var olduğu hatırlanmalıdır. Dolayısıyla, Papoulia'nın yönteminden ayrılmamak üzere, kurumun işlevini devindirici, yapısını ise sonuç belirtisi olarak görmekteyim. Bu yapının öteki İslâmî köle kurumlarınınkine görünüşte yakın olmasının anlaşılması güç değildir. Toplanan oğlanlar, o zamana kadar kullanılan, gerçek anlamda savaş esiri olan ve yetiştirilmeleri için özel bir eğitim düzeni kurulmuş olan Pençik oğlanları ile aynı eğitim yolundan geçiriliyorlardı. İşte yeni asker toplama biçimine, Devşirmeye geçişin kendisi, Gulam sisteminin hukukî niteliğinin devrimci bir değişimi olarak anlaşılmalı mı? Orhan'ın Yaya denemesi, var olan ve doldurulması gereken bir yapının değil, zaman ve mekâna bağlı, yani benzersiz bir gereksinimin Devşirme için belirleyici olduğuna dair önemli bir ipucu gibi geliyor. Orhan'ın zamanında yönetici tabaka artık epeyce Selçuklu geleneği doğrultusunda bilginleşmişti; eğer sorun, gerçekten var olan bir yapıya uy-

¹⁰ Cahen, Claude, "Note sur l'esclavage musulman et le devshirme ottoman, à propos de travaux récents", *Journal of the Economic and Social History of the Orient (=JESHO)* XIII (1970), 211-218.

gun çözüm bulmak olsaydı, [Orhan] Yaya denemesine hiç girişmez ve böylece İslâm dünyasında alışılmış bir uygulamanın yerine bir yenisini koymazdı. Bu bile yeni anlayışı açığa vuruyor. Sürekli paralı ordu birliği aranıyor, ve bu arayış ardı ardına üç değişik çözüme varıyor; bunlardan ikincisi, Pençik, I. Murad zamanında ilkece Selçuklu İslâm geleneğini sürdürüyor. Diğer İslâmî siyasal örgütlenmelerdeki gibi köle kurumunu gerektiren bir yapı olsaydı, yeni bir denemeye girişmeksizin, ordu ve yönetim aygıtını savaş esiri ganimeti ve köle satın alma veya kaçırma yoluyla ayakta tutmak, daha kolay olurdu. Devşirmeden gelen Yeniçerilerde, klasik askerî köle kolcu kıtalarında görülen hükümdardan kopma eğilimi yoktur (Papoulia'ya göre: 33). Bu Yeniçeriler yükseliş devrinde de isyan ettiler, fakat gayeleri, olsa olsa işlerine gelmeyen bir taht adayını veya hükümdarı bir başkasının lehine reddetmekti; o başkasını da hiç hanedanın dışında, örneğin kendi çevrelerinde, aramadılar ve desteklemediler ki bunu Papoulia da vurguluyor (Papoulia: 18-20, 22). Bu, İslâm dünyasının klasik köle ordularının bizzat hükümdarlığı hedefleyen eğiliminden ilkece farklıdır. Başka bir fark da, o köle muhafız kıtalarının, Papoulia'nın belirttiğine göre, "başlangıçta dış düşmana karşı askerî güç olarak düşünülmemiş" (Papoulia: 35) olmalarıydı; Yeniçeriler ise kuruldukları dönemde yabancı toprakların planlı zaptı için öngörülmüşlerdi; halbuki I. Murad kendi güç alanında otoriteye sadık bir sipahiler çevresine sahipti ve, fetihler zoraki bir durdurulmaya uğramadıkça, zaptedilmeleri için bir köle ordusu kurmak zorunda kalabileceği kimi Türkmen akıncılarının başkaldırmalarını da beklemiyordu. İşin püf noktası bence, Devşirme düşüncesinin esas çekirdeğini oluşturan ve bunun ötesinde daha derinine giden bir değişimin asıl kaynağı olan Balkan fetihleridir. Egemenliğin yayılmasının ve yabancı bir kültür çemberinin sürekli zaptının yarattığı sorunlar, özellikle Fetret Devrinden önce kırımca sadece alışılmış İslâmî geçmişe yönelmeyen, hatırı sayılır ölçüde de deneysel-yaratıcı güçten kaynaklanan tedbirlerle çözüldü.

Papoulia da Reayanın köleleştirilmesinin ve zoraki Müslümanlaştırılmasının şeriat ile bağdaşmazlığı¹¹ olan sıkıntılı noktaya eğiliyor (s. 42-49, 109 dn.1); bu sorunu Wittek Şafiî öğretisi ile çözmeye çalışmıştı¹². Bilindiği gibi, Boşnaklar zaptedilmelerinden hemen sonra gönüllü olarak İslâmı kabul ettiler ve özel bir lütuf göstergesi olarak II. Mehmed'den yine de devşirme hakkını aldılar. Dolayısıyla bu, Osmanlı açısından kölelik ve azat edilmişlik durumuna yerleştirmek olarak değil, hukuken özgür, Padişaha tamamen amade Kapıkullarının ayrıcalıklı zümresine kabul etme olarak düşünülmüştür. Gerçi Papoulia haklı olarak dinin bir tedbirin tek ölçütü olmadığını, devlet çıkarının önemli bir rol oynadığını söylüyor; ancak bundan, Devşirmenin şeriata ve devlet çıkarı-

¹¹ *Kuran*, 9. Surenin 29. Ayetine göre "Ehl'i Kitab'a karşı savaşmak ve onları köleleştirmek - İslâma geçmiyorlarsa - ancak boyun eğmelerine ve Müslüman fatihe cizyelerini ödemelerine kadar mümkündür. Cizyeye tabi olanlar Zimmî durumuna giriyorlar ve, aynen Müslümanlar gibi, köleleştirilemezler. Toprakları da "Dar ül-harb"dan "Dar ül-İslâm"a dönüşüyor. *Der Koran*, çev. Rudi Paret, Stuttgart 1966.

¹² Wittek, Paul, "Devşirme and Şari'a", *BSOAS XVII* (1955), 271-278.

na rağmen köle edinmeye hizmet ettiği sonucunu çıkarıyor. Şeriata ters düşen, fakat dünyevî kaygılara dayanan bir tedbir örneği olarak “kardeş katli yasası”nı anıyor. Ancak, Dilger^[13] kardeş katlinin bir “yasası”ndan söz edilemeyeceğini inandırıcı bir biçimde kanıtlamıştır (Karamuk: 61 dn. 1). Ménage ise, bu gerçekten düşündürücü uygulamayı tuhaf bir biçimde şeriatla bağdaştırarak gerekçelendiren hukuk bilginlerinden Sadeddin ve İbn Kemal’i zikretmektedir¹⁴. Madem ki devlet çıkarının teokratik devletlerde de “hep biçimlendirici bir rol oynadı”ğı (Papoulia: 47) tartışmasızdır, o zaman hele de mutlak hükümdar ve tahakküm siyasetçisinin ta kendisi olan Osmanlı Padişahının, otoritesine dayanarak, köle değil, özgür tebadan olan itaatli asker ve devlet hizmetlileri tutabildiği açıklaması kendiliğinden akla gelmez mi? Padişahın başkalarının çocuklarını kullanma yetkisi, şeriat tarafından sınırlandırılan istibdadından kaynaklanmaktaydı. Zimmîleri köleleştirmek, şeriata aykırıydı; fakat mutlak hükümdar olarak, özgür olsun, olmasın, her bir teba mensubunu hizmetine yerleştirmeyi, şeriat yasaklamıyordu. Nitekim bu imkânı Osmanlı Padişahları kullanmışlardır - onlardan hiç birinin İslâmın buyrukları karşısında aldırıışsız kalmadığı, şüphe götürmez. Çağdaş Batılı gözlemciler, toplanan çocukları köle olarak algılamış olabilirler (krşl. Papoulia: 3 dn.7, 6, 62-66). Dış görünüşe bakıldığında, fiilen bir efendi uşak ilişkisi söz konusuydu, ancak onlar hukukî bir değerlendirmeyi yapabilecek durumda değillerdi. Papoulia da Batılı gezginlerin ve tanıkların yüzeysel bilgilerinden söz ediyor (Papoulia: 79). Ayrıca akılları karıştıran bir durum daha vardı; Acemî Oğlanların ve özellikle İç Oğlanların arasında Padişahın köleleri de bulunmaktaydı - Devşirme olmayan, fakat kendilerine, efendileri olan Padişah tarafından Devşirmelerin sahip olduğu devlet hizmetinde yükselme fırsatı verilmiş olan oğlanlar. Başka bir deyişle, Padişahın mutlak devlet başkanı ve kuramca başkumandan olarak tasarrufunda bulunan bir alanda köleler ve Devşirmeler buluşmaktaydılar¹⁵. Bundan dolayı eski bir İç Oğlan olarak Alberto Bobovio’nun bile “kapiya çıkma”yı, yani saray okulundan veya askerî kışladan saray hizmetine veya asker ocaklarına terfi ettirilmeyi, azat edilme olarak algılamış olması (Papoulia: 5 dn. 15), şaşırtıcı değildir. Son derece sıkı tutulan eğitim döneminin bitmesini fiilen azat edilme olarak algılamış olabilir; üstelik her “çıkma” Padişahın yazılı iznine tabiydi. Devşirmelerin huku-

[13] [Dilger, Konrad, *Untersuchungen zur Geschichte des osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert*. Diss. München 1967. (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients: IV).]

¹⁴ Ménage, “Some Notes ...”, *BSOAS* XXIX (1966), 71.

¹⁵ Osmanlı yönetiminin Selçuklulardan miras kalan Gulam sistemi üzerine kurulmuş olduğu görüşünü Papoulia gibi savunan Halil İnalcık, (“Ghulam” md., *Encyclopédie de l’Islam, nouvelle édition* (=EI²), II, 1111-1117) şöyle demektedir: “Les Ulema de l’époque considéraient le vizirat comme un poste réservé à des dignitaires d’origine esclave” (s.1112). [“Çağın Uleması vezirliği köle kökenli rütbe sahiplerine ayrılmış bir makam olarak görmektelerdi”]. Fransızca ifadeden, “origine esclave” için “kulluk” denilip denilmediği belli olmuyor. Eğer öyle denmişse, bu sözcük yalnız hukukî kölelik durumuna değil (krşl. Karamuk, s.39 v.d.), Devşirmelerin de mensup olduğu geniş anlamda Kapıkulu çevresine işaret etmekteydi.

kî kölelik durumu üzerine bir Müslüman gözlemciye ait tek açık deyişe gelince, son zamanlarda Ménage yeniden İdrîs Bitlîsî'deki tarih aykırılıklarına işaret etmiştir¹⁶; İdrîs Bitlîsî Akkoyunluların eski bir yüksek memuru olarak Osmanlı geleneklerine yabancıydı ve klasik yüksek İslâm mirasının taşıyıcısı olarak köle ordularını sıradan bir şey olarak görüyordu. Bundan dolayı Devşirmenin şeriata aykırı olmadığı, aksine hayırlı bir iş ve saray hizmetinin onuru itibarıyla de cömertçe bir iltimas¹⁷ olduğuna dair "haklı çıkarma denemesi" (Papoulia: 48), boşa harcanmış bir emektir. Papoulia bu açıklamayı, kurumun gayri meşruluğunu kavramanın şüphe uyandırıcı bir örtbas edilişi olarak yorumlamakta (Papoulia: 48 v.d. dn.15, 58 dn. 43). Yine de kanımca ağır basan devlet çıkarı, şeriati zedelemeyen, fakat devlet hukuku ve yönetimle ilgili mevcut çerçeve modelini yeni kategorilerle genişleten dürtüyüdü. Zimmîlik durumuna geçmenin olağan yolu olan Cizye ödemesinden yalnız Devşirme yakınları değil, sınır bölgelerinin yöresel şartlara bağlı özel görevler yüklenen halk kesimleri de bağıştı. Demek ki Ehl'i Kitab'a Zimmî durumunu devlete yarayacak değişik, hem de kendisi tarafından belirlenmiş itaat sergileme biçimleri karşılığında bahşetmek, Padişahın elindeydi. Devşirme bence devletin halka, çocuklarını Müslümanlar tarafından verilecek sivil ve askerî hizmet için toplatmak ile buyruğa karşı gelmenin cezasını göze almak arasında seçim yaptıran bir hizmet istemiydi. Hanımevlâdı kentlilerin veya işe yaramaz serserilerin ocağa girmeleri gibi, Devşirmenin hiçe sayılması karşısında Osmanlı tarafından sert suçlamalar yöneltilmiştir; ancak, bu sesler, doğuştan Müslüman olanların ocağa girmelerinden yakınırken, şeriatin zedelenmesinden söz etmiyorlar. Bu ocak bir köle ve azatlılar kıtası olsaydı, böyle bir protesto yüzyıllar boyunca bir defadan fazla duyulurdu.

Papoulia'nın görüşünün aksine, "çıkma"nın azat edilme anlamına gelmediğini, Ménage ve Repp açıklamışlardır, fakat Devşirmelerin köle olarak kaldıklarını göstermek için. Repp bir olayın çağdaş bir anlatısını aktarıyor; buna göre Sadrazam İbrahim Paşa'nın (1523-1536) Divan toplantısındaki tanıklığı Rumeli Kazaskeri Molla Fenârî tarafından, İbrahim'in bir "abd-ı gayri matuk" ("unmanumitted slave" [azat edilmemiş köle]) olduğu gerekçesiyle, onaylanmamış. Ertesi gün Molla Fenârî Sadrazamı, kendisine Padişah'tan alınmış itaknameyi vermekle, toplanmış Divanın huzurunda ikinci defa mahçup etmiş¹⁸. Repp'in aslında ilgi çekici katkısı, Ménage'a, bir Devşirme'nin "çıkma"dan sonra da köle olarak kaldığı hususunda katılmak isteğinde boşa harcanıyor, çünkü İbrahim bir Devşirme değil, satın alınmış köleydi. Bunun karşılığında Kazasker'in tavrıyla İbrahim'in mahçup edilişini anlatan yer ise çok aydınlatıcı. Divanda bir kaç Ulemanın yanı sıra, çoğunluğu Devşirme kökenli Kapıkulu olan makam sahipleri de oturuyordu. Kapıkulları gerçekten köle olsalardı, İbrahim kökeninden utanmak zorunda kalmaz-

¹⁶ Ménage, "Some Notes ...", *BSOAS* XXIX (1966), 74 v.d.

¹⁷ Ménage, V.L. "Sidelights on the Devşirme from İdrîs and Sa'duddîn", *BSOAS* XVIII (1956), (181-183), 181 v.d.

¹⁸ Repp, R.C. "A Further Note on the Devşirme", *BSOAS* XXXI (1968), 137-139.

di. Bunun ötesinde ama Repp'in şu tahmininin doğruluğuna inanıyorum: "that Ottoman legists of this period tended normally to overlook the technically servile status of such men" ["alışlagelmiş olarak bu dönemin Osmanlı hukukçularının, bu gibi adamların kölelik durumunu görmemezlikten gelme eğiliminde oldukları..."] (Repp: 139). Ne olursa olsun, Molla Fenârî'nin sergilediği gibi kılı kırk yarma tavrı, kuraldan değildi ve [böyle bir duruma] herhangi bir Devşirme bağlamında rastlamadım.

Ménage'ın, "çıkma"nın bir azatlık olmadığını açıklamak amacıyla sunduğu örnekler de kanımca Devşirmelerin özgür statülerine işaret etmektedir, çünkü II. Murad'ın her iki İtaknamesinden aktardığı yerlerde, azat edilecek olanların, bütünü içinde sınırlı bir grup oluşturdukları, yani Kapıkulları arasına kabul edilmiş, satın alınmış köleler oldukları yorumunu engelleyen açık bir işaret yoktur¹⁹. Ménage'ın üçüncü örneği II. Mehmed ile ilgili. Fatih Tercan Otlukbeli savaşında (1473) Akköyünlü Türkmen Beyi Uzun Hasan'ı yenilgiye uğrattığında, şükran ifadesi ve hayırlı bir iş olarak, sefere katılmış olan bütün kölelerinin azat edilmesini buyurmuştur. Bu açıklama, konuya değinen en eski Osmanlı kaynağının metninden ortaya çıkmaktadır²⁰. Köle kıtalarıyla ilgili kendi anlayışına uygun biçimde askerî birliklerinin kitle halinde azat edilmelerini varsayarak bu haberi kendine göre biçimlendiren, yine İdrîs Bitlîsî'dir. Azatlılar için gerçekte olabilecek bir ordunun büyüklüğünde ve ayrıca İslâm dünyasında şüpheli ölçüde klasik bir sayı veriyor: 40'000²¹. [Bu sefere Şehzade Mustafa'nın kölesi olarak katılan] Angiolello'nun [aynı olayla ilgili] açıklaması ise, "...& fece anche liberi tutti li suoi schiaui, che si trouauano in campo, con questa conditione, che niuno fusse in liberta di abbandonarlo, ma fussero huomini del Signore, come gli altri stipendarij, che non sono schiaui, & posson fare della lor robba quel che lor piace..."²² [yazım aynı] ["... ve ayrıca karargâhta bulunan bütün kölelerini azat etti, şu şartla ki, hiç biri orayı terketme özgürlüğüne sahip olmayacak, aynen köle olmayan ve istedikleri gibi hareket edebilen öteki ulüfeleliler gibi, Padişah'ın adamları sayılacaklardı, ..."], kölelerle Padişahın hizmetinde bulunan ve dolayısıyla özgür olmalarına rağmen kendisine tamamen bağımlı olan Kapıkulları arasında bir ayırım içermektedir; Angiolello'nun "stipendarij" ile Timarlı Sipahileri kastetmiş olması düşünülemez. Mehmed'in azat ettiği öteki köleler, anlaşılan İstanbul'dan beraberinde götürdüğü, hangi işlevleri ol-duysa, kişisel köleleri²³ ve savaş esirleriydi.

¹⁹ Ménage, "Some Notes ...", *BSOAS* XXIX (1966), 67 v.d.

²⁰ *A.g.m.*, 68 dn.19 (Rûhî'ye atfedilen Tarih'ten).

²¹ *A.g.m.*, 69.

²² *A.y.* dn 24.

²³ *A.y.* dn 21'de Ménage'ın belirttiği ve ilgili alıntı ile ["ne kadar qul ve jariyeye malik iseler jümllesini i'taq buyurdılar"] gösterdiği gibi, bu, Münecimbaşı'nın (17. yy.) yorumuna yakın. Hammer, Joseph von, *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, 1. bs, 10 c., Pesth 1827-35, II, 122: "...auch gab er...zum Beweise seines Dankes gegen Gott für den glücklich beendigten Feldzug allen seinen Sclaven und Slavinnen die Freyheit" [yazım aynı] ["...ve...başarıyla sonuçlandırılmış sefer için Tanrı'ya şükran göstergesi olarak bütün köle ve cariyelerine özgürlük bahşetti"].

Papoulia'nın, Devşirmeleri köle ve "çıkma"dan sonra da azatlılar olarak görmesi, Padişahın onları idam ettirebildiği, mallarını müsadere edebildiği veya, ardılları olmaksızın öldüklerinde, onların mirasına sahip olabildiği gerçeğine dayanmaktadır (Papoulia: 5, 8 v.d., 28). Miras hakkına sahip yakınları olmadan ölen bir Yeniçerinin kalıtı ocağına kaldığı için, araştırmacı, "Padişahın, dolaysız ardılları olmadan öldüklerinde, öteki sabık kölelerinin, yani yüksek makam sahiplerinin, genel vârisi olduğuna" (Papoulia: 5) dayanarak, hakkından vazgeçtiğini varsayıyor. Yeniçeriler gerçekten eski köleler, yani azatlı olsalardı, o zaman elbette vârisler sıralamasında "yapay yoldan geri kalan vâris" ['asabat as-sababiya]^[24] kimliğiyle devlet hazinesi bünyesinde algılanacak olan ocağa göre önceliğe sahip olan Padişahın bir feragatı gerekirdi. Ancak burada köle sahibinin mirasından vazgeçmesi değil, Acemî Oğlanlar için de geçerli olan miras hukukuna dayalı bir süreç söz konusudur²⁵. Vâris bırakmadan ölen makam sahiplerinin durumu da farklı değil. Onların da mirası, vârissiz ölen her Reayanınki gibi, devlet hazinesine kalıyordu. Mülleri gerçi "Dış hazine"nin fazlasından tamamlanan "İç hazine"ye sokuluyordu; fakat bu, [başka kaynakların yanı sıra] Mısır eyaletinin gelirlerinden oluşan Padişahın özel kasasına [ceb-i hümayun] akıyordu²⁶. Bunalım dönemlerinde "Dış hazine" sıkça "İç hazine"den beslenirdi. Her ikisini de, Osmanlı Padişahı gibi "yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi" sayılan bir devlet başkanı şeriat çerçevesinde ilkece kullanabilirdi. İdamlar ve müsaderele gelince, Padişahın böyle talimatları her şeyden önce "efendi ve mevlâ olarak değil, mutlak hükümdar olarak" (Papoulia: 9 dn. 24) verdiğini ve bu gibi devlet erkânının [hukukî] durumunun belirleyici olmadığını Papoulia kendisi söylemektedir. Bu görüşü doğrulamak için II. Mehmed'in Devşirme bile değil, eski bir Türk soyundan olan Halil Paşa ve onunla birlikte bütün Çandarlızade ailesine karşı aldığı sert tedbirler hatırlanabilir. Ayrıca idamlar köle kuramına bir dayanak oluşturmuyor, çünkü bir köle sadece eşya hukukuna değil, kişi hukukuna da bağlıydı; dolayısıyla efendisinin katında hayat, onur ve ad gibi maddî olmayan haklara sahipti ve hayatta kalıp kalmama konularında ilkece efendisinin keyfiliğine mahkûm değildi. Ayrıca idam edilen az sayıda Osmanlı Şeyhülislâmı Kapıkulu bile olmayan Ulema olarak tartışmasız özgür durumlarına rağmen idamdan kurtulamamıştır.

[24] [Bu durumun açıklanması için bk. Spies, Otto - E.Pritsch, "Klassisches Islamisches Recht", *Handbuch der Orientalistik*, yay. Bertold Spuler, 1. Bl., Ek c. III, 220-343, Leiden, Köln 1964, s. 233.]

²⁵ Krşl.: Bir Acemî Oğlanın kalıtımın yasaya uygun biçimde dul eşi ve devlet hazinesi arasında bölüştürülmesine dair, Bursa Kadısına 1592/93'ten bir Padişah hükmü: Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, 2 c., Ankara 1943-44, I, 56 dn. 1.

²⁶ [Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1945, s. 44, 77-79, 318-320.]; *Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli, Haritalı*, yay. Server R. İskit, Zarif Orgun v.b., 6 c., İstanbul 1957-63, III, 1458 v.d.; Hammer, Joseph von, *Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, dargestellt aus den Quellen seiner Grundgesetze*, 2 c., 1815 Viyana baskısının tıpkıbasımı, Hildesheim 1963, II, 24 v.d., 168 v.d. Hammer'in "İç hazine"yi "Özel hazine" olarak adlandırması, bundan dolayı sadece sınırlı ölçüde geçerlidir.

Devşirmelerin hukuken köle durumunda sayılmaları başka hususlarda da çelişkiler yaratmaktadır; bağlamları doğru görüyorsam, bu çelişkiler de hukukî kategorilerle açıklanamazlar, dolayısıyla hukukî Devşirme köleliği varsayımını sarsmaktalar. Örnek olarak, değişik Kapıkullarının bağlı olduğu birçok hükmü velâyet ilişkisi temelinde açıklamaya çalışmak, düşündürücüdür. Devşirmelerin köle olduklarını ve “çıkma”dan sonra - Yeniçeri olsun, sarayda görevli olsun - azatlı sayıldıklarını kabul eden Papoulia, bu durumu derecelendirmekte (Papoulia: 4-10) ve Yeniçerilerde azatlığın “gerçekte tam olarak yerine getirilmediğini (Papoulia: 4), dolayısıyla Yeniçerilerin “daha bağımlı azatlılar” olarak ele alınmaları gerektiğini söylemektedir. Nedeni: Hizmetteyken ne evlenebilir, ne de sakal bırakabilirlerdi; ünvanları da “kul” idi²⁷. Buna karşılık devlet yönetiminde görevlendirilen Devşirmelerde bağımlılık ilişkisi [“Klientelverhältnis”] çok daha belirginmiş. Nedeni: Evlenebilir, sakal bırakabilir ve kendi hizmetinde İç Oğlan tutabilir, İbrahim’in örneğinde görüldüğü gibi. Askerî birlik olarak Yeniçeriler ve diğer ulûfeli topluluklar gerçi “Kapıkulu” olarak adlandırılmaktaydılar, fakat bunun ötesinde “kul” ünvanı, yukarda (Karamuk: 39 v.d.) belirtildiği gibi, onlara sınırlı değildi. Bağımlılık ilişkisinin göreceleştirilmesiyle, Fıkıh’ta her azat etme türüne göre gayet ayrıntılı biçimde belirlenen azatlı kavramı - Devşirmeler, köle kuramına göre mantıken “bölüştürül-

²⁷ Yeniçerilerin emeklilikleriyle ilgili olarak *Nasihatname*’de bir yeri (krşl. Karamuk, 58 dn. 3) Behrnauer (Behrnauer, W.F.A., “Das Nasihatnâme. Dritter Beitrag zur osmanischen Finanzgeschichte”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (=ZDMG) XVIII b, 699-740* <1640 civarında yazıldı>, s. 708) [Almanca’ya] şu biçimde çevirmiş: “Seferî hizmetten alınıyor ve özgür bir Yeniçeri oluyor: Artık savaşa çıkmayıp, Padişahım için dua ediyor.” “Özgür Yeniçeri” tabiri ilgili dipnotta “azadlı kul” olarak daha açık veriliyor. Bu yerin doğru çevirisi “görevden çıkarılmış hizmetkâr” olmalıydı. *Nasihatname*, ocağa artık doğuştan kitle halinde Müslümanların da girdiği için, zaten kölelerden söz edilemeyecek bir dönemde yazılmıştır. Dolayısıyla “kul”, Kapıkullarına bile sınırlandığında, köle demek değildir. Koçi Bey (Behrnauer, W.F.A., “Kogabeg’s Abhandlung über den Verfall des osmanischen Staatsgebäudes seit Sultan Suleiman dem Grossen. Nach Wiener und St. Petersburger Handschriften”, *ZDMG XV, 272-332, Leipzig 1861, s. 288*)’deki şu yer de akli karıştırmamalı: “İşlerin düzeni son buldu ve devlet içinde insan toplumunun bağı koptu. Ulûfeliler ona [devlete] egemen: Ünlü savaşçılar, devlet erkânına yamanmış ve her düzensizlik, her kargaşa bu gibi kişilerden kaynaklanıyor. Yüksek makam sahiplerinin hizmetinde köleler bulunmalı, Padişah ulûfesinden köleler yararlanmalı. Öncekilerin hepsi satın alınmış kölelerdi. Şimdi de yine öyle olmalı.” Ancak sondan üçüncü ve ikinci cümlelerin (*Risâle-i Koçi Bey, Leyden 1277/1861* [1630’da yazıldı], s.9) Türkçe metni şöyledir: “Hünkâr dirliğine mutasarrıf olanlar vükelâ kapusunda neyle? Kul, kul gerektir ve vükelâ kulu abd-i müştêrâler idi.” Dolayısıyla çeviri şöyle olmalıydı: “Padişah ulûfesi alanlar, devlet erkânının kapısında ne ararlar? [Kapı]kul[u] [kapı]kulluğunu bilmeli; devlet erkânının kulları satın alınmış kölelerdi”. Bu pasajın ilk iki bölümünü Behrnauer isabet-siz biçimde bağlamış; bundan dolayı “öncekilerin hepsi satın alınmış kölelerdi” cümlesi, ister istemez Kapıkullarını kapsar hale gelerek, Devşirmenin anlamsız bir inkârına yol açmaktadır. Yönetimdeki yolsuzluklar bağlamında sarfettiği bu sözlerle Koçi Bey devlet hazinesine haddinden fazla yüklenilmesine karşı uyarıda bulunmak istemektedir. Padişah, makam sahiplerinin, kendi kişisel işleri için devletten maaş alanları kullanmalarına izin vermemelidir. Bu, devletin özel amaçlar için sömürülmesine karşı bir uyarıdır.

müş olanlar” sayılamayacaklarına göre - haklı olmayan müanslara parçalanıyor. Aslında Yeniçeriler gerçekten sivil görevlilerden daha sıkı biçimde denetleniyorlardı, fakat kısmen azat edilmiş olmalarından dolayı değil, askerî disipline uymak zorunda oldukları için. Ayrıca bir azatlı, izin almadan da evlenebilir ve sakal bırakabilirdi; Devşirmeler gerçekten azatlı haklarına sahip eski köleler olsaydılar, Yeniçerilere sivil memurların haklarının aynısı tanınmalıydı. Yükseliş döneminde bu olmadıysa, nedeni, hukuken tartışmasız özgür ve fiilen mutlak hükümdara bütünüyle bağımlı olan ilgili kişilerin statüsü değil, askerî disiplindi. Bizim çağımızda bile her orduda askerler saç boyu ve sakal konusunda seçme özgürlüğüne sahip değiller; bir zamanların demir gibi disiplinleriyle bilinen Yeniçerileri için bunu düşünmek, daha da güç olsa gerek. İç Oğlanları bağlayan sakal yasağı da, rahatlıkla üniformalılar için geçerli olan giyim kuşam kurallarıyla açıklanabilir. Önceleri sadece emekliye ayrılmış Yeniçerilerin muaf olduğu evlenme yasağı (Papoulia: 39 v.d.) için de aynı şey söz konusu. Burada da ilgili kişilerin hukukî durumları değil - eğer konu hukuken temellendirilseydi, azatlılar hizmet döneminde bile Padişahın evlenme iznine bağlı olmazlardı - bir askerî birliğin hiç bir güç tarafından zihni dağıtılmayacak mensupları olarak gerçek işlevleri belirleyicidir; aynı temel düşünce, sistemin kökenlerine kadar uzanmaktadır: Mutlak hükümdara gözü kapalı sadık, hiç bir aile bağı ve meslekî eğilim tarafından alıkonulmayan güçler yaratması amaçlanan tek ve tarihsel bakımdan atipik olan Devşirme olayına.

Osmanlı devlet yapısının, Ortaçağ teokratik niteliğinin yanı sıra, özellikle apaçık bir devletçi bilince sahip erk yapılarına özgü, tuhaf bir yenilikçi damga sergilediği, bir gerçek. Geçmiş zamanların belirtilerini uygunsuz andırışlarla değerlendirmekten kaçınmakla birlikte, Devşirmenin, Roma’da veya Yeniçağ Avrupası’nın mutlakiyetçi devletinde de eskiden devralınanın yanı sıra özgün ifade biçimlerini bulmuş olan mutlak erkin ortaya konuş tarzlarından biri olduğunu sanıyorum. Sınır bölgesi toplumunun, daha sonra bir yüksek İslâm devletinin efendilerine dönüşen Osmanlıların çehresine kazınan nice öz niteliği gibi, Reayasını düzenli ve kurumlaştırılmış biçimde toplama düşüncesi bile, dolaysız ve kayıtsız şartsız göreneksel kurumlara bağlanamayacak kadar özgündür.

Kaynak ve Araştırmalar

(Anonymus Giese^{II}): Friedrich Giese (çev., yay.), *Die altosmanischen anonymen Chroniken in Text und Uebersetzung, II: Uebersetzung*, Leipzig 1925 (Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes: XVII/1).

(Aşıkpaşazâde-Kreutel): Kreutel, Richard F. (çev., haz., yay.), *Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte. Frühzeit und Aufstieg des Osmanenreiches nach der Chronik "Denkwürdigkeiten und Zeitläufe des Hauses Osman" vom Derwisch Ahmed, genannt 'Aşık-Paşa-Sohn*, 2. bası, Graz, Wien, Köln 1959 (Osmanische Geschichtsschreiber: III).

Cahen, Claude, "Note sur l'esclavage musulman et le devshirme ottoman, à propos de travaux récents", *Journal of the Economic and Social History of the Orient (=JESHO) XIII (1970), 211-218.*

- (Coluccio Salutati): *Epistolario di Coluccio Salutati*, III, yay. Francesco Novati, Roma 1896.
- [Dilger, Konrad, *Untersuchungen zur Geschichte des osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert*. Diss. München 1967. (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients:IV).]
- Encyclopédie de l'Islam (=EI²)*, Nouv. Éd., haz. E. Lévi-Provençal, J. Schacht v.b. Başvurulan maddeler: "Abd" (R. Brunschvig, I/25-41); "Devshirme" (V.L. Ménage, II/217-219); "Dhimma" (Cl. Cahen, II/234-238); "Djizya" (C. Cahen - H. İnalcık - P. Hardy, II/573-581); "Fıkh" (J. Schacht - J. Goldziher, II/906-912); "Ghulam" (D. Sourdel - C.E. Bosworth - P. Hardy - H. İnalcık, II/1104-1117); "Idhn" (Y. Linant de Bellefonds, III/1041-1042).
- Enzyklopädie des Islam (=EI¹)*, yay. M.Th. Houtsma, T.W. Arnold v.b. Başvurulan maddeler: "Abd" (Th.W. Juynboll, I/17-20); "Devshirme" (J.H. Mordtmann, I/992 v.d.); "Fıkh" (J. Goldziher, II/106-111); "Mirath" (J. Schacht, III/584-591); "Sharia" (J. Schacht, IV/344-349).
- Hammer, Joseph von, *Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, dargestellt aus den Quellen seiner Grundgesetze*, 2 c., 1815 Viyana baskısının tıpkıbasımını, Hildesheim 1963.
- Hammer, Joseph von, *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, 1. bs, 10 c., Pesth 1827-35.
- (İbn Bîbî): Duda, Herbert von [çev., yay.], *Die Seltshukengeschichte des Ibn Bîbî*, Kopenhagen 1959.
- Karamuk, Gümeç, *Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanischen Machtverfalls und der beginnenden Reformära unter Selim III.*, Bern, Frankfurt/M. 1975 (Geist und Werk der Zeiten: 44).
- (Koçi Bey): Behrnauer, W.F.A. [çev., haz.], "Kogabeg's Abhandlung über den Verfall des osmanischen Staatsgebäudes seit Sultan Suleiman dem Grossen. Nach Wiener und St. Petersburger Handschriften", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (=ZDMG)* XV, 272-332, Leipzig 1861.
- (Koçi Bey): *Risâle-i Koçi Bey*, Leyden 1277/1861.
- Koran, Der*, çev. Rudi Paret, Stuttgart 1966.
- Lybyer, Albert Howe, *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge/Mass. 1913 (Harvard Historical Studies: XVIII).
- Ménage, V.L. "Sidelights on the Devshirme from Idrîs and Sa'duddîn", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (=BSOAS)* XVIII (1956), 181-183.
- Ménage, V.L., "Some Notes on the Devshirme", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (=BSOAS)* XXIX (1966), 64-78.
- Mufassal Osmanlı Tarihi, Resimli, Haritalı*, yay. Server R. İskit, Zarif Orgun v.b., 6 c., İstanbul 1957-63.
- (*Nasihatname*): Behrnauer, W.F.A. [çev., haz.], "Das Nasihatnâme. Dritter Beitrag zur osmanischen Finanzgeschichte", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (=ZDMG)* XVIII b, 699-740.
- Papoulia, Basilike D., *Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich*, München 1963 (Südosteuropäische Arbeiten: 59).
- Repp, R.C. "A Further Note on the Devshirme", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (=BSOAS)* XXXI (1968), 137-139.
- Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd* (Fransızca orijinalinden <Méthode de droit musulman, Paris 1892> Türkçe'ye çev.: Baha Arıkan), II, Ankara 1956.

- Schacht, Joseph, *An Introduction to Islamic Law*, tıpkıbasım, Oxford 1966.
- Spies, Otto - E.Pritsch, "Klassisches Islamisches Recht", *Handbuch der Orientalistik*, yay. Bertold Spuler, 1. Bl., Ek c. III, 220-343, Leiden, Köln 1964.
- Toynbee, Arnold J., *A Study of History, III*, 2. bası, London, New York, Toronto 1951.
[Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1945].
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, 2 c., Ankara 1943-44.
- Vryonis, Speros (Jr.), "Isidore Glabas and the Turkish Devshirme", *Speculum* XXXI/3 (1956), 433-443.
- Vryonis, Speros (Jr.), "Review Article: Basile D. Papoulia, Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich. Südosteuropäische Arbeiten 59 (Munich, 1963)", *Balkan Studies* (=BS) V (1964), 145-153.
- Vryonis, Speros (Jr.), "Seljuk Gulams and Ottoman Devshirmes", *Der Islam* XLI (1965), 224-252.
- Witteck, Paul, "Devshirme and Shari'a", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* (=BSOAS) XVII (1955), 271-278.